

**Ks. Jan Walkusz, *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny*,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Wydział Teologii. Instytut
Historii Kościoła i Patrologii, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 286**

Dzieje świata starożytnego, nowożytnego i współczesnego znaczone są wielkim sporem o Kościół. Założona przez Jezusa Chrystusa Bosko-ludzka instytucja jest od wieków – zresztą jak On Sam – „znakiem, któremu sprzeciwić się będą” (Łk 2, 34). Kościół uposażony został przez Boga – jak utrzymuje katolicyzm – w wiecznotrwały ustrój hierarchiczno-monarchiczny. Mimo zmieniających się czasów, a w nich głębokich przemian cywilizacyjno-kulturowych fundamenty Kościoła rzymskokatolickiego pozostają niewzruszone. Jednym z „kamieni węgielnych” Eklezji jest właśnie jego ustrój. Rolę centralną odgrywa w nim papież jako Następca św. Piotra, a zatem Najwyższy Pasterz Kościoła i jednocześnie Głowa Stolicy Apostolskiej – Państwa Watykańskiego. Kościół, będąc instytucją historyczną (nie mityczną, czy utopijną), od początku swojego istnienia zaczął wyraźnie wpisywać się w historię, w bieg wydarzeń, w złożone i o wielorakim wyrazie procesy przemian.

Czas Kościoła, w odróżnieniu od czasu „mierzonego” przez niektóre religie niechrześcijańskie, głównie te z Dalekiego Wschodu oraz Indii, jest linearny. Nie ma w dziejach Kościoła nieustannych, cyklicznych powrotów do tego, co już było. Brak jest „kolistego” biegu wydarzeń. Historia wszakże „zatacza krąg”, co nie wskazuje na powtarzanie tego, co już było. „W kręgu historii” to symboliczne, obrazowe określenie akcentujące współzależność dziejowych tendencji, prądów, faktów, rozwiązań, przypadków, prawidłowości, paradygmatów.

„Krąg historii” jest w interakcji z „kręgiem polityki”. W gruncie rzeczy nie ma historii bez polityki i *vice versa*. Kościół „nie wdierał się” nigdy w krąg historii. Była ona bowiem zawsze jego naturalnym środowiskiem obecności. Co więcej, historia Kościoła nie jest antytezą historii powszechnej. Wydarzenia konstytuujące Kościół, budujące go, będące wyrazem Boskiej misji, znaczone też dramatycznymi faktami wpisują się w historię ludzkości.

W przypadku polityki fenomen Kościoła jawi się ambiwalentnie. Związanie przez wieki „tronu z ołtarzem” oddziaływało – mimo doraźnych korzyści politycznych – destrukcyjnie na etos Kościoła. Podobnie akcentowanie ściśle instytucjonalnego charakteru Kościoła miało negatywny wpływ na doktrynę. Litera prawa

była ponad impulsami Ducha. Jurydyczność zdawała się przez wieki panować nad charyzmatycznością Kościoła. Kategorie socjologiczne odnoszone były do faktów wiary, np. do zbawienia. Warunkowane było ono formalną – „z legitymacji” przynależnością do Kościoła, potwierdzoną przez prawo. Dziś realia tego samego zawsze Kościoła jako środowiska zbawienia są inne.

Powyższa refleksja może być przydatna przed podjęciem lektury dzieła ks. Jana Walkusza pt. *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny*. Książka „firmowana jest” przez Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Wydział Teologii. Instytut Historii Kościoła i Patrologii. Ogłoszona natomiast została drukiem przez Wydawnictwo KUL. Recenzję wydawniczą dzieła napisali: o. prof. dr hab. Roland Prejs OFMCap i bp dr hab. Mariusz Leszczyński.

Czysto antropocentryczne myślenie, pomijające jakiegokolwiek transcendentne reminiscencje każe ujmować Kościół tylko i wyłącznie jako instytucję ludzką, ułomną, uwikłaną we wszelkie ograniczenia, nadto nie wolną od wypaczeń i błędów. Teologiczne rozumienie Kościoła, a zatem odwołujące się do Bożego objawienia każe go postrzegać w kategoriach teraźniejszości oraz wieczności. Kościół jako: Mistyczne Ciało Chrystusa, Lud Boży, sakrament jedności i zbawienia całej ludzkości, wspólnota grzeszników powołanych przez Boga do świętości nie ma analogii w organizacjach i instytucjach innych religii. Kościół jest zarówno z tego świata, jak i z tego świata nie jest. Nie zrozumieją tego stwierdzenia ludzie obojętni na Boga, dystansujący się od Niego, przeczący Jego istnieniu, uprzedzeni i wrogo nastawieni do Kościoła. Traktować natomiast będą Kościół – zgodnie z ideologią materialistyczną – jako wytwór walk klasowych różnych frakcji światopoglądowych, czy po prostu wymysł klas panujących nad rzeszami ubezwłasnowolnionych, bo niemyślących ludzi.

Podtytuł dzieła – *Rys historiograficzny* wskazuje na specyfikę recenzowanego dzieła. Nie jest ono monografią. Jako „rys” stanowi prolegomenę do bardzo ważnego, obszernego, wręcz niewyczerpanego tematu. Przymiotnik „historiograficzny” nie jest tu bez znaczenia. Autor podchodzi do przedstawionych przez siebie zagadnień, kwestii, tematów, problemów jako historyograf nieprowadzący „do końca” analizy, niewyczerpujący narracji, lecz szkicujący plan do dalszych prac eksploracyjnych, kolejnych poszukiwań naukowo-badawczych.

Ks. Jan Walkusz, autor książki pt. *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny* jest prezbiterem diecezji pelplińskiej. Po przyjęciu święceń kapłańskich w 1980 r. pracował w duszpasterstwie ówczesnej diecezji chełmińskiej. W 1984 r. podjął studia specjalistyczne w Instytucie Historii Kościoła KUL. W 1990 r. uzyskał doktorat na podstawie dysertacji pt. *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej (1918-1939)*; w 2002 r. habilitował się (rozprawa habilitacyjna pt. *Twórczość literacka duchowieństwa polskiego na ziemiach zaboru pruskiego w XIX i XX wieku 1848-1939*), w 2009 r. z rąk prezydenta RP otrzymał tytuł profesora. Kierunki badań ks. J. Walkusza wyznaczają: dzieje duchowieństwa,

sytuacja Kościoła podczas II wojny światowej, kultura umysłowa XIX i XX wieku, leksykografia, biografistyka, oraz dzieje Polonii i duszpasterstwa polonijnego w Niemczech, Holandii, w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Dorobek naukowy ks. J. Walkusza jest imponujący. Liczy ponad 600 publikacji, w tym 28 książek oraz blisko 10 tomów poezji i esejów poetyckich,

Strukturę pracy *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny* wyznaczają następujące części: Wykaz skrótów; Wstęp; piętnaście „rozdziałów” (nie zostały one oznaczone numerami, co wskazuje na ich rozłączność, czyli tematyczną różnorodność); Dopowiedzenie; Bibliografia; Indeks osób.

Wszystkie opublikowane w książce historiograficzne szkice są „niezależnymi” artykułami, podejmującymi różnorodną tematykę. Zaprezentowane zostaną one poniżej „z tytułu” w porządku, w jakim zostały zamieszczone w książce. W nawiasie podany zostanie cytat z danego tekstu będący swoistym streszczeniem artykułu.

Książkę otwiera szkic pt. „Z problematyki organizacji Kościoła katolickiego – praktyka i uwarunkowania” („Kościół, jako Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, wspólnota Boga z człowiekiem i instytucja zbawcza, został z woli Założyciela – uformowany w widzialny organizm, funkcjonujący i realizujący zleconą mu misję w ramach ukształtowanych w ciągu dziejów określonych struktur. To właśnie one nadają mu wyjątkową specyfikę, na którą składa się m.in. hierarchia, organizacja terytorialna oraz system prawny, normujący jego działanie” – s. 11.).

Po tekście tym następują „eseje”: „Z dziejów przygotowania do kapłaństwa w Kościele katolickim” („Aczkolwiek prawdą jest, iż dopiero Sobór Watykański II wprowadził ujednolicony, wspólny dla całego Kościoła system przygotowania i formacji do kapłaństwa, nie znaczy to wcale, że w wiekach wcześniejszych nie przywiązywano wagi do tego zagadnienia” – s. 27.); „Dyplomacja watykańska i sobory jako spektakularne przejawy odnowy życia religijno-kościelnego inicjowane przez Stolicę Apostolską” („Dyplomacja watykańska, zwana inaczej dyplomacją Stolicy Apostolskiej w swoim rozwoju kształtowała się – tak co do struktur, jak i form organizacyjnych – według modelu świeckiego, aczkolwiek niezależnie od świeckiej władzy papieża. Dopiero z chwilą powstania Państwa Kościelnego stała się jedną z istotnych funkcji rozstrzygania problemów kościelno-politycznych, rozwiązywanych zgodnie z zasadami prawa kanonicznego i międzynarodowego przez mianowanych do tej roli specjalnych delegatów Stolicy Apostolskiej o różnym stopniu uprawnień” – s. 43.); „Misyjne drogi Kościoła. Specyfika – geografia – charakterystyka” („Odkrycia geograficzne końca XV w. i dotarcie Europejczyków do Nowego Świata było – jak podkreślił papież Jan Paweł II z okazji 500-rocznicy tego wydarzenia – «kamieniem milowym w historii ludzkości», a zarazem początkiem jednego z najbardziej owocnych ruchów misyjnych w dziejach Kościoła katolickiego” – s. 55.); „Od Kościoła europejskiego do Kościoła rodzimego. Misyjne nauczanie papieskie XX wieku” („Zgłębiając proces rozwoju

i topograficznego rozszerzania się chrześcijaństwa [...], nie sposób nie zauważyć, iż owa akcja misyjna nastawiona na *plantatio Ecclesiae* przez kilka stuleci opierała się o system kolonialny i tzw. prawo patronatu królewskiego” – s. 69; „A rodzimność [...] to nic innego, jak dojrzałość, pełne upodmiotowienie, możliwość decydowania i brania pełnej odpowiedzialności za Kościół lokalny pozostający w komunii z Kościołem powszechnym” – s. 85.).

Następne artykuły to: „Martyria w dziejach Kościoła jako wyraz jego tożsamości i wiarygodności” („Martyria, rozumiana dzisiaj najczęściej jako męczeństwo, choć w przeszłości – jak się okazuje – miała o wiele szerszy zakres semantyczny, towarzyszy Kościołowi [chrześcijaństwu] od samego początku i jako taka jest wyjątkowo przekonującym kryterium jego wiarygodności” – s. 87.); „Maryja w swych wizerunkach i sanktuariach na drogach polskich dziejów” („Historia sanktuariów maryjnych i cudownych wizerunków Matki Chrystusa to [...] «także historia ludzi, którzy w nich odnajdywali siebie, swoją tożsamość i ostateczny sens życia, to historia spełnionych, a czasem niespełnionych nadziei, zatroskanej miłości i niepokoju egzystencjalnego. Doli i niedoli, to historia tego wszystkiego, co stanowi człowieka z ziemi i na ziemi, ale na pewno nie dla ziemi», to ważne ogniwo łączące przeszłość z terażniejszością” – s. 120.); „Święci, błogosławieni oraz świątobliwi w topografii i dziejach Śląska” („To właśnie tu [na Śląsku], na styku kultur i narodowości, w ścisłym powiązaniu ze środowiskiem, realizowali swoją wieloraką misję nadzwyczajni ludzie, oswojeni z charyzmatem świętości, tworząc w ten sposób szereg bezkompromisowych, bo komentowanych życiem, egzegetów Biblii i Dekalogu” – s. 121.); „Franciszkanie w dziejach Kościoła i narodu polskiego” („W Polsce [...] pierwszy klasztor braci mniejszych powstał we Wrocławiu w 1236 r., a w roku następnym w Krakowie. Choć – podobnie jak w całej Europie, a później w innych częściach świata – na ziemiach polskich rozwój rodziny franciszkańskiej był zdumiewająco pomyślny, niemniej kształtował się i tu według widocznego podziału, który pojawił się w zakonie na tle interpretacji i rozumienia ślubu ubóstwa” – s. 135.).

W dalszej kolejności Autor zamieścił następujące artykuły z zakresu informacji naukowej: „Zbiory i biblioteki kościelne w Polsce” („[...] proces badań dziejów i zawartości kościelnych zbiorów bibliotecznych – mimo iż mocno zaawansowany – wydaje się zagadnieniem wciąż aktualnym i doniosłym. Niesie on bowiem komplementarne informacje na temat poziomu intelektualnego konkretnych środowisk, a przede wszystkim obraz kultury umysłowo-religijnej na ziemiach polskich w minionych czasach” – s. 165.); „Kościelne ośrodki badań historycznych w Polsce do 1939 roku” („Choć instytucje i urzędy kościelne wytworzyły w ciągu wieków bogaty zbiór archiwaliów i przyczyniły się wydatnie do zgromadzenia wręcz imponujących kolekcji bibliotecznych o różnorodnej tematyce, relatywnie późno – w stosunku do akcji gromadzenia i systematyzowania odpowiedniego materiału – zajęły się fachową i koncepcyjną organizacją badań historycznych”

– s. 167.); „Zakonne ośrodki badań historycznych w Polsce” („Podobnie jak duchowieństwo diecezjalne, drogą odpowiednich studiów, badań i bogatego piśmiennictwa poświęconego różnym aspektom przeszłości, stworzyło bardzo znaczące ośrodki badań historycznych, tak też środowiska zakonne w analogicznym niemal procesie wykształciły liczące się centra dokumentacji i badań dziejów na terenach Polski” – s. 173.); „Badania historyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim do 1939 roku” („Powołany w 1918 r. Uniwersytet Lubelski, noszący od 1928 r. oficjalnie nazwę Katolicki Uniwersytet Lubelski, stał się [...] wyrazistym i prężnym ośrodkiem kościelnych badań historycznych. Decydowała o tym odpowiednia struktura organizacyjna procesu dydaktycznego, a nade wszystko indywidualny dorobek poszczególnych historyków, określający z czasem coraz silniejszą ich pozycję na polskiej mapie badań historycznych” – s. 181.); „Aktywność czasopiśmienniczo-wydawnicza Kościoła katolickiego w Polsce w XIX i XX wieku” („[...] wyjątkowe miejsce [...] należy przypisać apostołstwu słowa drukowanego, którego oddziaływanie znacznie poszerzało krąg aktywności Kościoła w porównaniu z tradycyjną metodą ambony” – s. 195.); „Ośrodki kościelnych badań historycznych w Polsce. Panorama dorobku ostatniego półwiecza” („Warto uzmysłowić sobie [...] dość wyraźną «sukcesję» metodologiczną w badaniu i interpretowaniu szeroko rozumianej przeszłości kościelnej, wygenerowaną z jednej strony przez wiodące centra dydaktyczno-naukowe, nastawione z samej swej istoty także na kształcenie i przygotowanie młodej kadry do samodzielnej pracy badawczo-naukowej, z drugiej zaś regionalnymi tradycjami w prowadzeniu i upowszechnianiu badań historycznych” – s. 211.).

Rekomendowana praca stanowić może zachętę do podjęcia i kontynuowania badań naukowych w odniesieniu do innych terenów, czy do uwzględnienia innych wątków tematycznych. Lektura dzieła na pewno jest inspirująca. Z jednej strony czytelnik zapoznaje się z podstawowymi faktami, z drugiej strony widzi wyraźnie procesy przebiegające w życiu społecznym, pozwalające zrozumieć Kościół, jego niezmienną misję głoszenia Ewangelii, ale też jego otwartość na „znaki czasu”. Pracę należy zarekomendować historykom, w tym historykom Kościoła jako oryginalne *vademecum* historiografii.

Dzieło jest nadto rodzajem przewodnika bibliograficznego. Orientacji w literaturze przedmiotu służyć mogą bogato udokumentowane przypisy (odwołania). Na szczególną uwagę zasługuje Bibliografia licząca ponad 50 stron (s. 221-276). To prawdziwy „skarbiec” podstawowej literatury przedmiotu (na pewno liczącej ponad 1000 pozycji), który był analizowany przez ks. J. Walkusza w dziele *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny*.